

A két Havas

Majtényi Mihály

Még mindig annál az írói nemzedéknél tartok visszaemlékezéseimben, azoknál az íróknál, akik az első világháború előtti években kezdték meg a szárnypróbálgatást és úgy jöttek aztán abba az irodalomba, amelyet vajdasági irodalomnak nevezünk. Az alább következő új szereplők a századvég idején még gimnazisták voltak, körülbelül az 1910-es évek jelzik első megjelenésüket.

Ezek az új nevek már súlyosabbak —nem értékmegjelölés ez, hanem a szerep feltünte'ése, amelyet betöltöttek. Az eddig közölt névsorban voltaképpen csak Radó Imre volt elismerten fontos és teljesértékű „faktor” a vajdasági irodalomban. Ve'e egyidőben kell szólnunk a két Havasról.

Havas Emil vajdasági író, szül. 1884, a a Bácskai Hírlap munkatársa és hosszú időn át felelős szerkesztője. 1910-ben jelent meg a VÉR című novelláskötete, 1922-ben a FEHER LAP című regénye.

IRODALMI LEXIKON

Jól emlékeztem, hogy a könyveim között ott őrzöm valahol Havas Emil VÉR című novelláskötetét. Emlékeztem rá, mert különös formájú könyv ez (13 × 26 cm, mint most utólag megállapítottam) a fűzött könyv-

példány ordítóan az, amit a század elején „vidéki könyvnek” mondtak, a szerző saját kiadása. Fantasztikus formájuk volt sokszor ezeknek a könyveknek, nyilván azért mert hulladék-ívek-ből, „abfal!”-ből készültek, a nyomdász így olcsóbban adhatta a papírt... de lehet, hogy ez esetben szecessziós különcködés diktálta ezt a könyvformát.

Végül előkerült a VÉR, ujjaim között volt az anyag egy írói portré megírásához, most már könnyen ment minden. Mintha ez a szótáralakú hosszú és keskeny könyv lett volna a kulcs a múlt zárjának felnyitásához.

Igen, valamikor gyűjtöttem ilyen régi, első világháború előtti könyveket és kiadványokat és — valahol a kilencszázharmincas évek végén, 1938-ban, ha jól emlékszem megjelent a szabadkai újság szerkesztőségében Grünberg Sanyi és ragyogó arccal hozta a könyvet (tiltott baloldali irodalmat éppen úgy lehetett kapni nála, Grünbergnél, mint könyvészeti ritkaságot, méghozzá részletfizetésre) *Havas Emil: VÉR, ára 3 korona* — ez állt a címlapon. A hátsó oldalon pedig bolti ára 3 korona (szóval boltban is árulták) *Szabadka 1910 Heumann Mór könyvkereskedő bizománya.*

Na lássuk, mit tud az öreg Havas, mit tudott ő huszonhatéves korában; mit tud az a könyv, amely — egy másik kötettel és bizonyos közírói munkássággal együtt — helyet biztosított neki a lexikonban! — Ez volt akkor a gondolatom, világosan emlékszem és elhatároztam, hogy majd elolvassom este. De nem olvastam el, a könyv pedig elhanyagódott... A későbbi évek is — úgy látszik — más izgalmasabb és fontosabb olvasmányokat hoztak; ha előke-rült a VÉR, végigpergettem a lapokat és megint csak félretettem — sohasem gondoltam arra, hogy ezt a könyvet egyszer még napokig és izgatottan ke-resem majd!

Végül mégis a könyv adta a kulcsot a kezembe egy emberi és írói arckép megrajzolásához. Nem mintha felfede-zést vagy izgalmat hozott volna az olvasása — Szenteleky nem sokat tévedett, mikor Havas Emilről a PEN tag-sága körül keletkezett viharban — „örök dilettánsnak” nevezte tájunknak ezt a mégis örökké és első vonalban szereplő íróját. Nem sokat tévedett, mert a VÉR prototípusa a mesterkélt elbeszélésék és gyenge újságtárcák gyűjteményének. A kor sok magyar elbeszélés-írója utánozta akkortájt Bíró Lajost, de csak a cselekmény látványo-s dinamikájának átvételében, a sok bekezdésben. A kívülről felépített ese-ményírást, a hamis pátozst és erőltetett végkifejlődést (rendszerint pisztoly dörren az írás végén vagy egy sikoly ha-sít a levegőbe), szóval a kötet majd minden darabjának modorossága azt mutatja, hogy Havas nem tudott alak-jaiba életet lehelni. A kötet, „Heumann Mór bizománya, bolti ára 3 korona” — felvágatlanul volt kapható még huszon-nyolc évvel a megjelenése után is.

Ne ítélj, hogy ne ítéltezzél — mon-dod erre és ez igaz: nem lehet egy író portréját egyetlen fiatalkori kötet alap-ján megrajzolni. Csakhogy én pontosan tudom, hogy a FEHÉR LAP című Ha-vas-regény is ilyen volt és jól tudom, hogy nem sok fejlődést hoztak Havas Emil későbbi szépirodalmi alkotásai sem, elbeszélései a későbbi évekből. Amikor a napilap szerkesztőségében névrokona, „a másik Havas” nyári sza-badságra ment és rámbízta az irodalmi melléklet szerkesztését, fázva nyúltam minden levél után, amely Dr. Havas Emil, ügyvéd feliratu borítékban érke-zett... gond és fejtörés volt leadni egy-egy ilyen elbeszélést, tárcát, de ugyan-akkor gond és fejtörés volt nem leadni.

Havas Emilnek ugyanis kivételes rangja volt az első világháború előtti itteni irodalomban, újságírásban és ki-vételes rangja volt a két háború közötti időszakban is. Először is, ha valakire, akkor rá illett az epiteton, amelyet bizo-nyos embertípusra mondunk: „gute Leute, aber schlechte Musikanten” (jó emberek, de gyenge zenészek). De ta-lán nem is volt olyan rossz zenész ez a Havas, mint ahogy mi akkor csupán a szépprózája alapján megítéltük. Komoly irodalmi műveltsége volt és elméleti írásaiban, hozzászólásaiban, bírálatai-ban, ezt ki is tudta fejezni. Irányító szerkesztője, újságírotársa volt ő vala-mikor Gyóni Gézánnak, Somlyó Zoltán-nak, Stella Adorjának és másoknak, akiknek nevét hirtelenében nem tudom most idézni. Ez még nem jelentene semmit — de barátja volt az egész bu-dapesti irodalomnak, ha „vidékre le-rándult”... azonfelül pedig tényleg ki-tűnő újságíró volt, jó közíró, lelkes és komoly szépíró, akinek sokat köszön-het a Parlagváros — nem is tudom ki nevezte így Szabadkát — ...igen, így lassan mégiscsak összeáll az emlékezés róla.

Havas Emil mégsem ezekkel szerezte meg a rangját ahhoz, hogy — a vajda-sági irodalom gyökereit kutatva — ilyen részletesen beszéljünk róla most. Ha-nem egy negatívummal, hogy tagadás-sal, azzal hogy tagadta, hogy van ilyen irodalom, hogy tagadta létjogosultságát. És ezzel szinte élére állt egy Szentele-ky ellenes mozgalomnak. Nem azt mondta, persze, hogy ezen a tájon ne jelenjen meg magyar könyv, hogy ne írjanak magyarul ezen a tájon — ezt nem mondta — de harcbaszállt a „couleur local” mindenféle létjogosult-ságával. Irodalmi vezérünk (mi Szentele-kyt vallottuk) már súlyos be-tegen feküdt egy budapesti szanatóri-umban, amikor megjelent az ÁKÁCOK ALATT című antológia, ennek elősza-vába kötött bele Havas, irodalomelmé-leti vitát provokált a Kalangyában és ezzel felszínre hozta a két világháború közötti, itteni irodalmi problémák leg-kényesebbjét (a másik, sokkal lényege-sebb választóvonalra, a polgári, idealis-ta világnézet és a történelmi materia-lista világfelfogás közötti szakadékra más helyen térünk majd rá). Neki kö-szönhetjük, Havas Emilnek, hogy a mérlegeles: helyi színek vagy „általá-nos irodalom” — írásban is felmerült és hogy vitatkoztak, beszéltek róla ná-lunk.

Emberek vagyunk és gyengék: a kor akkori szóbeszéde szerint a Havas Emil körüli írócsoport azért vetette fel a vitát, mert ők kimaradtak a kötetből, és éppen a PEN-klub tagok!

Az idő nagy-nagy távolságából (én akkor Szenteleky-párti voltam) ma már nem tudnám megmondani, kinek is volt igaza ebben a vitában. És úgy érzem, hogy ezt soha senki nem tudná megmondani — még az élet mai, változó szemléletéből sem, hiszen a felvetett probléma olyan hatalmas, mint az irodalom és az irodalmi alkotás maga, kezdetétől!

Nézzük mégis, mit mond a harmincas évek e'ejének két irodalmi vezérszónoka erről a kérdéstről, mit írt Havas Emil a Vicinális irodalom című cikkében és mit válaszolt rá Szenteleky? „Minden elismerésem és tiszteletem Szenteleky Kornélé, a vajdasági irodalom e nemes és finom izlésű egyéniségé, akit méltán tartunk a magyar irodalom hivatott sereghajtójának¹ aki-nek az itteni magyar írás fejlődése és fejlesztése körül elvitathatatlan érdemei vannak. Régi dolog azonban, hogy a legnagyobbaknak vannak a legnagyobb tévedéseik. S mert Szenteleky Kornél a Jugoszláviai Magyar Könyvtár legutolsó kötetében nyilvánosan buzdít és felhív mindenkit, hogy irodalmi irányításával és speciális törekvéseivel szemben ellenérzésüket és ellenvetésüket² fejtssék ki, alkalmat keresek arra, hogy elmondjam aggodalmaimat és elgondolásaimat e fontos elvi kérdés körül.

Szenteleky már több ízben állást foglalt a vajdasági írás mellett és szeretettel, hittel hirdette a local culeurt,³ amit ha nem is — írja — szó szerint kell venni, de aminek az itteni írások szellemében kifejezésre kell jutnia. A neve alatt legutóbb megjelent anthológia is ezt a célt szolgálja.

De nem szolgálja. S nehéz, szinte lehetetlen megteremteti azt a bizonyos local culeurt olyan helyen, ahol tényleg *nincs meg*, ahol a gondolatok gyökere az egységes talaj ellenére különböző és szétfutó, a szellemi vegetáció mélyeséges eltéréseket és ellentéteket mutat, ahol az irodalom virágai színükben, gyümölcsei ízükben nem jelentenek és jelképeznek semmiféle egységet vagy homogenitást, mert közös vagy összetartó géniuszról beszélni sem lehet. Az utódállamokban külön lelke van az erdélyi magyarságnak, amelynek mélyre nyúló hagyományai, történeti és kulturális fejlődése századokra szóló egysége

külön erdélyi lelket és szellemet teremt. Van valamelyes kohézió a volt felvidéki magyarságban is, amelynek szintén sajtószertű és összefüggő egyébként pedig; a többi magyarságtól sokszor elkülönült és önállósággal jellemző élete volt. Nálunk azonban talán volt bácskai virtus és bácskai dinomdánom, amiről derűs regéket lehetett írni, érdekes burleszk színekkel. Ez a tény azonban teljesen elvesztette jelentőségét. A derűs színek megfakultak és beleolvadtak az itteni országrész minden népének — mert az egész világnak — egyforma szürkeségbe vagy vigasztalan színtelenségébe. Ez nem azt jelenti, hogy a vajdasági magyar paraszt sorsa és élete, a középosztály lecsúszott tengődése, az ipari proletariátus senyvedő lélek-vesztettség³ ne adna gazdag anyagot az íróknak, aki látni, gondolkodni és érezni képes. Ez a parasztsors azonban azonos a szerb és sváb vagy bunyevác paraszt sorsával, sőt az egész kelet európai parasztság sorsával. A középosztály éppen úgy veszendő Magyarországban, Szerbiában, Bulgáriában, de talán — Amerikában is és az ipari proletariátus életmegnyilvánulásai sem különböznek sivar megjelenési formáiban bármely ország munkásságának sorsától.

Ami tehát a terület életében jellemző, népének sorsában kifejezésre jutó és följegyzésre érdemes, az egységes és közös más népek belső életével. Itt is vannak egyéni tragédiák, de nincs speciális vajdasági aláfestettségük — az ember tragédiája ez. Vannak színes, gazdag, megfigyelésre érdemes életek, amelyek példaadó ereje és lendülete bőséges anyagot ad a tolnak. A történetek azonban nem ennek a talajnak különleges, exotikus termékei: az univerzális embersors jelenségei, s legfeljebb a színhely becskeréki, noviszádi vagy szuboticiai bennük, anélkül, hogy ez a helymegjelölés a local culeur igazi értelmét fejezné ki.

Van tehát külön magyar irodalom: az itt élő és dolgozó magyar írók csinálják, jól, rosszul, de nem jelentenek külön vajdasági magyar szellemet és lel-

¹ Képzavar. Sereghajtó=utolsó. Havas valószínűleg azt akarta írni: aki hajtja, kergeti a többit. Tehát: élharcos vagy efféle kifejezés helyett került oda az a szó.

² Így, hibásan.

³ Tipikus tévedése a kor polgári felfogásának. Sajnálni a munkás „lélekvesztett céltalanságát”, mikor ő ismerte legjobban a célt!

ket, mert ez a kis terület, amelyen a jugoszláviai magyarság összeszorult, összefüggő, azonos vonású, egyszínű egész, a sok néptől borított, egy-életet élő Vajdaság, amelynek elkülönült, sajtósága, jellegzetesen kifejezhető lelke nincs.

S ha volna?

Nem beszélünk arról, hogy nem helyeselhettük azt az irányjelzést, amely bizonyos értelemben erőszakot tesz az írón, béklyóba köti ösztönös szabadságát és vonalak közé tereli művészi megnyilvánulását. Senki nem veheti tölem rossznéven, hogy egy magasabb cél szolgálatában nyíltan kimondom, hogy ennek az iránynak, ennek a jóhiszemű tévedésnek már bizonyos sajnálatra méltó következményeit látom éppen abban a kötetben, amelyben Szenteleky ismételten dédelgeti e kedves gondolatát. Sajnos: én ebből a kötetből semmiképpen nem látom azt, hogy hogyan élünk, érzünk, vágyunk, keresünk, búsulunk, csüggedünk... a Vajdaság népének vagy magyarságának életét, külön lelkét, szellemét. Inkább azt érzem ki belőle, ahogy — neveket nem említek — jobb sorsra érdemes magyar írók küszködnek, szenvednek, erőlködnek abban a meghatározott törekvésben, hogy írói palettájukról különös és meg nem található vajdasági színeket keverjenek. S érzem, tudom, hogy néhány jólmegírt novella parasztjai olyan meszterkélten, annyira hazugul és természetellenesen beszélnek, ahogy a magyar paraszt *nem beszél*. A rossz emlékéü vasárnap esti színművek jutnak eszembe, amikor a local culeurös hajszának ezt a néhány termékét látom. Néhányan pedig mégiscsak az *emberről írtak*, annak az életéről, ahogy beletorkollik a mások életének folyásába, az egyetemes emberi lélek komédiájáról vagy tragédiájáról, ahogy megjelenik és kiemelkedik a vajdasági ember horizontján, de megrontotta az élvezetemet, amikor célzatosan, erőszakkal odabiggyesztett vajdasági helységneveket olvastam. Gombhoz a kabátot — lehetetlen.

Tehát mit és hogyan?

Kötőfék és zabla nélkül mindent, ahogy jön, ahogy a népzési teremtés ihlete, ereje és a kényszer parancsolja. Mindenekfelett az egyetemes emberit, a kollektívét, a magasán járó és mindent összefűző humánus szellemet, az ember — a mindenholvaló ember nagy akarásait, kis botlásait, nagy nekiindulásait, elcsüggedéseit, a tömegek eszményeit és szemléleteit a sorsfordulatokat

és végzetes emberi életeket, az életet magát minden vonatkozásban, de főleg: ahogy összefut mindenünnen, mindenhová, az összetartozást és azt, ami közöttünk áll, a gázságot és igazságot, az embert, az embert és állatot, ami benne él, meg azt, hogy miként kellene kiüzni belőle, a világ makrokozmikus és az élet mikrokozmosz csodáit, mindent, mindent ami összefog és semmit, semmit ami választ, elkülönít.

Ebben a törekvésben és ilyen praemisszák mellett nincs kijelölt út. Az író-művész isteni hivatottsága és mindent átfogó szabadsága oldódik fel teremtő munkában. Az író minden érdeklő, ami az ember körül, benne és érte van. A grandiózus lélek világitó-tornya is, meg az elhullott emberke pisllakoló, rossz-szagú mécsese is.

A szerelmi háromszög?! — Az is. Ha művészi formában jelentkeznek és a kifejeződik ösztönös szükségletéből fakad — ha természetes és igaz, vagy csak érdekes és az igazság illúzióját adja — a szerelem minden vonatkozása is az írásművészet méltó tárgya.

Hauptmann Gerhard negyven évvel a *Takácsok* után megírta a *Naplemente előtt-jét*. Azóta sem kisebb értékű művész.

Szenteleky Kornél jóhiszemű és kitűnő szemű vezető. Azt hiszem: e kérdésben téved. Az egyetemes emberi élet hatalmas útjáról letérít a szűk ösvénybe. A nagy egységek, a csodászervi összefüggések meglátóit rávezeti: takarják el az egyik szemüket, hogy minél inkább a jelentéktelen elhatárolt részeket lássák.

Ebből *vicinális* irodalom lesz. Tétovázó, kacskaringókon mehézkésen kapaszkodó, ólom-lábakon járó vicinális kávédarálókat indít el, amiket messze el fognak hagyni az európai — sőt világ-irodalom — magasra rohanó, nagy területet befutó és átfogó impozáns amerikai szellem-mozdonyai!⁴

„Csodálkozom — így hangzik Szenteleky válasza — Havas Emil barátom türelmetlenségén. Az „Ákácok alatt” antológiának csak első kötete került kezébe és máris megírta ellenvetéseit. Nemcsak előljáró írássommal vitázik,

⁴ Bántó szertelenség. A vajdasági irodalom, mint az európai — sőt világirodalom! — versenytársa! Csodálkozunk, hogy Havas Emil ezt a frázist így leírta. S még inkább, hogy Szenteleky erre — éppen erre — nem válaszolt.

hanem a csonka antológiáról általános ítéletet mond, szerinte az írók erőlködnek, a szerepeltetett parasztok hazug hangon, természetellenesen beszélnek stb.

Legelőször utolsó megállapítása ellen kell szót emelnem, mert mégsem lehet egy kétkötetes antológia első, vékonyabb kötete után végleges, általánosító megállapításokat tenni. Külön is vigyáztam az első kötetben éppúgy, mint a másodikban, hogy az antológiába ne kerüljön hazug, papiros-szagú írás. Nem tudom, mikor érezte Havas Emil a vasárnapesti, rosszemlékű népszínmű hangulatot, mert én azt a hazug, életnélküli hangulatot már régen, könyörtelenül üldözöm, pusztítom s különös gonddal vigyáztam, hogy egy reprezentatív antológiába ilyen silányságok be ne csúszzanak. Úgy érzem, hogy Havas Emil nagyon elfogultan ítél (elfogultságát legjobban bizonyítja, hogy az első kötet után már végleges az ítélete) és talán azt várja, hogy a becsei paraszt szögedi tájszólással beszéljen. Azt hiszem a parasztfogalommal van itt baj és félreértés. Havas Emil egy paraszt típust ismer, amelyet nem talál meg az antológia első kötetében. Nem tudom Havas Emil eddigi etnográfiai és folklorisztikus kutatásai feljogosítják-e őt arra, hogy ilyen fölényes és lesújtó ítéletet mondjon azokról az írókról, akik parasztjaink közt élve parasztokról mertek írni.

Havas Emil cikkének többi része előljáró írással vitázik. Én bevalóltam, hogy úgy gondolom az antológiát értékessé és érdekessé tenni, ha bizonyos szerves egységet teremtek a könyvben. Mivel világszemléleti vagy művészi egységet teremteni meddő fáradság lenne, a miljöhatásban igyekeztem megkeresni az írások egységét. Ez persze nem jelenti a couleur locale-t (local culeur!) amelyre Havas Emil csökönyösen, lankadatlan és leplezetlen ellenszenvvel hivatkozik, hanem azt a sajátos hatást, amelyet a természet, a társadalmi és kulturális környezet az írókra gyakorol. Semmi esetre sem állítom, hogy ez teljesen sikerült nekem ebben az antológiában, de az, aki a 8—10 év előtti vajdasági antológiákat összeveti az „Ákácok alatt”-tal, annak el kell ismernie, hogy az „Ákácok alatt”-nak több köze van nemcsak az irodalomhoz, hanem a Vajdasághoz is.

Havas Emil egyszerűen tagadja a miljö elmélet érvényességét. „Kötőfék és zabla nélküli irodalomról”, az „egye-

temes emberi”-ről, a „mindenholvaló ember”-ről beszél, majd fájdalommal említi az ellakart szemet, amely csak „jelentéktelen és elhatárolt” részeket lát és azt állítja, hogy a miljöhatás keresése vicinális irodalomhoz vezet.

Harminc-negyven esztendő előtt többen támadták és bírálták Taine-t, de ma Taine nagyon magasan áll, a megértés, az elismerés, a teljes és tündöklő elégtétel fényében. A mai kritika és művészetbölcsélet a Taine által lefektetett alapokra épít, a taine-i tételek új fényt, új igazságot s megdöbbentő értelmet kapnak — ezért szokatlanul vakmerő dolog, hogy Havas Emil minden indokolás nélkül ignorálja e taine-i tanokat és a modern értékmegállapítási módszereket. Havas Emil úgy látszik — tudatosan vagy öntudatlanul — a *fin de siècle*-t sirja vissza, amely belenyúlt a XX. századba is, azt a langyos, lusta időt, amikor Taine-t éppúgy megmosolyogták, mint Zeppelin, amikor valóban a jellegzetesség nélküli, a „mindenholvaló ember” az „egyetemes emberi” irodalom termelte nedv, íz és szín nélküli gyümölcseit. Gondoljunk csak a harminc-negyven év előtti magyar irodalomra, amely Havas Emil lötyögős, szín, pozitívum, sőt élet nélküli „mindent összefogó humanus” helyesebben: világpolgári elgondolásának legjobban megfelel. Milyen sivár, langyos, erőtlen korszak. Cukros szerelmi történetek, a grófok, az „úriemberek” összeszóllalkoznak a kaszinóban, persze nő is van a dologban, másnap párba, hazug romantika, a házassági háromszög szellemtelen változatai, kártya, löverseny, főúri szenvedélyek, a tavasz, az ősz éremlyegősen unalmas romantikája — ez volt a *fin de siècle* tárcairódalma, amely hála az enyészetnek, már régen feledésbe süppedt. Egy név sem maradt vissza ebből a korból, az igazi nagy neveknek (Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Ambrus, Benedek Elek) semmi közük nem volt ehhez, a rossz, világpolgári limonádéhoz. Ezek a tárcák se hova sem tartoztak, az élethez legkevésbé. Szereplői poros panopikum bábuk vagy pedig esetlen és lelketlen másolatai a Dumas és Eugene Sue féle regényalakoknak. (Ezek a tárcairók sohasse jutottak el Flaubert-ig, Zoláról nem is beszélve.) De ebben az irodalomban Havas Emil nem fedezett volna fel zablát, a hősök a „mindenholvaló ember” sablonjára hasonlítottak, író-

juk nem is gondolt az életre, miljöhatásra. Mégis ez az egyetemes, kötőfék nélküli irodalom elsüllyedt a jól megérdemelt feledésben.

Havas Emil szerint semmi olyat ne írjunk, ami elválaszt, elkülönít hanem ami összefog. Ezzel nemcsak azt mondja, hogy ne írjunk a vajdasági magyarságról, mert ez már vicinális irodalom lenne, hanem azt is állítja, hogy az irodalomban nincs jogosultsága sajátos, önálló színeknek, az embercsoportok, etnikai egységek önálló életének. Teljesen logikus tehát, hogy Reymont Parasztok című regénye is szűklátókörű, vicinális irodalom, mert az Orosz-Lengyelország egy kis falujának parasztjaival foglalkozik. És vicinális irodalom nemcsak Knut Hamsun egész oeuvreje, mert hiszen folyton csak a kis Norvégia esprit local-ja szerepel írásaiban, hanem különösen Jens Tvedl, aki csak a Hardanger fjord és Hans Aarund, aki csak a Gudbrans völgy lakosairól és helyi színeiről ír. Ezzel az okoskodással vicinális irodalom Tömörkény munkássága, mert a szegedi tanyák parasztjain kívül alig ír másról, Giovanni Verga szicíliai hátsói, a stájer Rosegger parasztvilága, a német Heimatkunst mozgalom, az új katalán irodalom és a mai erdélyi irodalom is. Ezek az írások egy darab földhöz kötöttek, egy kisebb embercsoporttal foglalkoznak és szereplők semmi esetre az „egyetemes emberi” és „mindenholvaló ember” típusai, hanem egy kis világ jellegzetességeit, sajátos problémáit gyűjtik össze s ezzel önálló helyet kérnek az emberi kollektívumban. Ha Havas Emil logikus akarna maradni, akkor mindegyre a vicinális irodalom megszégyenítő bélyegét sütné. — — — De nem akarom tovább folytatni ezeket a lehetetlenségeket, amelyekhez a vakmerőség, a tájékozatlanság, a könynyelmű tagadás vezet a meggondolatlan, hiányos fegyverzetű vitakozót.

A mindenhol és mindenkor érvényes nagy jelszavak, a világot átfogó nagy eszmék könnyen neveltségessé válhatnak, ha azokat nem alkalmazzuk a mai életre, sajátos, helyi viszonyainkra. Ha pedig alkalmaztuk őket, akkor máris elvesztették lötyögős alaktalanságukat. Így vagyunk Havas Emil vicinális elgondolásaival is. Ő azt hiszi, hogy a miljö hatás keresése, a népünk, földünk felé fordulás élénk ellentétben áll az örök általános emberivel. Pedig ez csak fölületesen szemlélve látszik ellentétesnek, mert valójában Reymont vagy Hans Tvedl helyhez, röghöz kö-

tött parasztjaiban hamarabb találjuk meg az általános emberit, mint abban a férfiben vagy nőben, akik az általános emberi irreális receptje szerint készültek. Semmi élet, semmi jellegzetesség nincs bennük és ezért sehol sem tudnak az étellel, a mával kapcsolatot találni. Béklyó és póráz nélküli szabadság sohasem volt az irodalomban. Havas Emilnek, ez a naiv abszolútumokkal, irány nélkülséggel, impulzív és irreális ötletekkel felvázolt irodalmi álmoképe sohasem lenne megvalósítható. Írói kötetlenségekről ábrándozni éppen olyan lehetetlenség, mint gyökértelen fáról regélni, amely a levegőben lebeg és hozza terméseit. Dante éppúgy korának és környezetének hatása alatt állt, mint Shakespeare vagy — Marcel Proust. Az írónak meg kell kapaszkodni valami pozitívumban. A határtalanságba, a színtelenségbe, a talajtalanlásba nem lehet gyökeret eresztetni. Mégis, ha egy író földjébe, népének lelkületébe kapaszkodik, Havas Emil kávéházi gúnyal és fölényel a szemébe vágja: vicinális irodalom! Az ő eszménye a gyökértelenség, a sehova sem tartozás, a határtalan szabadságban való lötyögés minden irány és reális cél nélkül. Nem tudom, hol találna ilyen irodalmat. A modern norvég irodalom például, amely annyira kiváló írókat adott a világnak, erősen ragaszkodik földjéhez, viking múltjához, nemzeti hagyományaihoz. A mai orosz irodalom, melynek feltétlen értékét minden kritika elismeri, bizony elég kurta politikai pórázra van fogva. De végeredményben hol találunk olyan irodalmat, amelynek célja, rendeltetése, öntudata és saját szerepe ne volna?

* Havas Emil a délszlávországi Pen Klub tagja, ahová mint vajdasági író került. Tehát hivatalosan is úgy szerepel, mint az itteni magyarság kulturmunkása. És Havas Emil nyíltan megtagadja e népnek és földnek lelkét. sőt óva int mindenkit, hogy ne foglalkozzon ezzel a néppel, ezzel a földdel, mert ebből csak visszamaradt, vicinális irodalom születhet. Azt szeretné, ha az itteni írók öntudat, felelősség nélkül, gyökértelenül halodnának az „egyetemes emberi” agyontapasott országútján.

Az „Ákácok alatt” előszavában a következőket írtam: „Aki ma ír, az felelősségének tudatában is írjon, írásainak legyen hite, célja, építő ereje. Harminc-negyven év előtt még divatos volt asszonyról, spleenről, házassági három-

szögről csevegni könnyű kis „tárcákban”. Ezeknek a sima, kedves üres kis fecsegéseknek korszaka azonban éppen úgy lejárt, mint a pásztorjátékok kora. Ma írni kell és nem csevegni, bele kell kapaszkodni valamibe, gyökeret kell eresztetni, színt kell vallani, új embert, új világot kell teremteni hittel, lelkes képzelettel, de mindig a pozitívumba kapaszkodva. Rá kell mutatni a felkélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra amelyek a jobb, a tökéletes holnap elé fektüsznek. Már nem lehetünk többé a közönség szórakoztatói. Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S ahhoz nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni akarunk”.

A felelősség, a kötelesség kérdése lelkiismereti kérdés! Ezen nem lehet vitakozni. Ezért Havas Emil lelkiismeretétől várok feleletet, mikor azt kérdem: mi a vajdasági magyar író feladata?

Az hogy szegyenkezve megtagadja a jelzőket, amelyek hovatartozását meghatározzák? Az, hogy egyedül ő ne tartozzon népéhez, ne nyúljon e föld életéhez és problémáihoz, mert ez már a pesti kávéházak üres és lelketlenül gúnyolódó nyelvén szólva: vicimális irodalom? Az, hogy ne érezzen semmi kötelességet, semmi érzelmi kapcsolatot egy előtte vajudó irodalommal szemben, amely életért és fejlődési lehetőségekért eseng?

Nem tudom és nem akarom hinni, hogy Havas Emil lelkiismerete ezekre a kérdésekre kegyetlenül helyeseljen”.

Ez volt a híres „couleur locale” vita, amely akkortájt az irodalmi kedélyeket legjobban izgatta s az írókat valahogy két táborra szakította: a harmadik tábor, a baloldali íróké — tudtommal — nem foglalt állást ebben a kérdésben, a HÍD még nem született meg. A két tábor közötti szakadékot mindenestre jobban megvilágítja majd, ha Szentelky Kornélról beszélünk, aki kétségtelenül számottevőbb irodalmi egyéniség volt Havas Emilnél.

Havas Károly vajdasági író, szül. 1887. Budapesti és bécsi német lapoknál dolgozott 1918-ban megjelent egy satirikus GULLIVERS REISEN IM JAHRE 1918 (Gulliver utazásai 1918-ban). 1920-ban a Bácsmegegyel Napló szerkesztőségébe lépett. Több tanulmányt írt a kisebbségi problémákról.

IRODALMI LEXIKON

A „másik Havas” — nem voltak rokonok — három évvel fiatalabb volt. Ha beszélünk néha repülőgépek „akciórádiuszáról”, miért ne beszélhet-

nénk erről egy ember életével kapcsolatban? Aszerint, mekkora volt az a terület, amelyet életével és hatásával befogott.

Havas Károly magasabbra lendült az indulásnál, nem tanyázott le fiatalon a szabadkai városháza tornyának tövében. Sőt egy másik nép irodalma felé tendált, mert német nyelven kezdett írni és német újságíró volt sokáig, előbb Bécsben, aztán Pesten. Az idegenben maradt szárnycsapásait nem is tudjuk itt — és nem is akarjuk — követni. Havas sokat hivatkozott később a nagy Vészi József-re. Hivatkozott Cavallier József-re és a Pester Lloyd többi nagy neveire, leveleket is mutatott tőlük, amelyeknek hangja arra enged következtetni, hogy megbecsült tagja volt az akkori, magyarországi német publicisztikának, sőt irodalomnak.

Életében az első világháború jelentett — éppen mint Somfainál láttuk — döntő fordulatot. A magyar kommun után talán kissé emigránsként tért vissza szülővárosába Havas Károly (az emberek a polgári világban hallgattak erről a dologról) és azzal a lendülettel, mesterségbeli tudással, amelyet újtjáról magával hozott — kultúrájával, olvasottságával — nem volt nehéz neki most már magyar újságíróként is helytállni Szabadkán. Intuíciója — ez volt a legpozitívabb tulajdonsága — nagy volt, lendületes és szerteágazó. És hovatovább elkezdték őt a legkülönb publicistának nevezni ezen a tájon. Típusa volt annak az újságíró-mesterembernek, aki mindenkor és mindig meg tudott magyarázni, a legnagyobb tévedéseket is éppen úgy igazolni, tisztára mosni — ha a lapérdek vagy vélt lapérdek éppen úgy kívánta —, mint hittel lelkesedni a valóban humánusért és emberiért. Az ő hangja lett azután, — lélegzet és megállás nélküli harsnafuvása — a polgár és az intellektuel mindennapi szellemi tápláléka, különösen a harmincas évek derekától fogva, amikor a lapok minőségben egyre jobban fejlődtek. A kétszillagos cikkek látszólagos névtelensége mögött a NAPLÓ-ban új vezércikk típus született Havas tollából, ez az új vezércikk — mindennap írt egyet — bizonyos fokig irodalmi alkotás is volt. Lendületesen megírt replika volt *valami mellett* vagy *valami ellen*, amelyben a szerző irodalmi memorijára támaszkodva, vagy újabb olvasással gazdagodva egy-egy tárgykörben, mindenestre konkrét adatok halmozásával, idézetekkel azt

a látszatot tudta kelteni, hogy bizony a cikkíró mindennap jól felgyűrekezett. Nem mondom, hogy ezt a vezetőikké típust éppen Havas találta fel — A Pester Lloyd környékén bizonyára voltak mintatípusai és valamennyire formai utánzása volt ez a Pesti Napló akkor híressé vált csillagos cikkeinek. (Tápai Szabó László a jeles magyar polihisztor írta őket) a mi tájunkon azonban, a mi zsumnalisztikánkban új hang volt ez. Tele irodalmi fordulatokkal és tényközléssel, reflexiókkal, sajátos, közvetlen alaphangon — tele egy vergődő lélek önmagával való vitájával, divatos szkepticizmussal, humanitással és álhumanitással, misztikummal, ha kellett... szóval mindazzal, ami a kor megzavarodott polgárában megvolt, a lelkében dült, ami őt foglalkoztatta és... ami neki imponált.

Hosszú éveikig dolgoztam vele egy szerkesztőségben és jól ismertem munka módszerét. (Erről érdemes külön szólni). Mindennap volt témája, egy-egy témát azonban már napokkal előbb felvillanított önmagában és rendszeresen készült a megírására! Elolvasott, felkutatott mindent, ami a kiválasztott témával és tárgykörrel kapcsolatban a keze ügyébe került, vagy visszanyúlt emlékeibe (a téma maga mindig aktuális volt, sokszor egy piaci vagy kávéházi beszélgetés indította meg, vagy egy elolvasott újságközlemény, de szerette az évfordulókat is). Mondom, felkészülten és nagy ötletességgel vetette rá magát a felolgozásra... de ez nála a megírás pillanatában már kiformált „anyag” volt.

Bejött a szerkesztőségbe, itt már várta a gépíró. Rövid bogarászás után az íróasztalon már hallhattuk is a gépkattogást: diktált és megszülettek az első sorok, az első mondatok. Minden fordulat előtt szünet. Első, második fordulat — mindig citátum, tényközlés, utalás... végül diadalmas hangon kivágta cikkének tanulságát, vulgóját. Egy kicsit szerelmes volt ilyenkor saját hangjába, saját mondataiba, büszkén pillantott fel, ha benyitottunk — sohasem haragudott, ha megzavartuk — sőt sokszor a legújabbban hallott kis adalékot is beleszötte még a cikkébe. Nekünk ez akkor imponáló munkamódszer és imponáló termékenység volt, ez a „diktálás” ez az egész alkotási mód és felkészültség, biztonság a betű körül.

Egy példa persze az írásaiból többet mond minden magyarozatnál. Hogy a mai olvasó legalább hozzávetőleges képet kapjon ezekről a kétszillagos cik-

kekről, hangjukról, felépítésükről — erről az akkortájt olyan népszerű műfajról, amely keveréke volt az esszének és a vezércikknek, közöljük Havas Károly kötetéből a Stiriában Ajk faluban mi történt című írást:

„Goethének külön irodalma van. Talán néhányszáz kötetet összeírtak már a német szellemnek erről az óriásáról, akinél nagyobb és univerzálisabb erő nincs a világirodalomban. Minden művét kommentálták és életének minden kis eseményét kikutatták. Ez az óriási Goethe irodalom most egy kis tanulmánnyal gazdagodott. Dr. K. M. Finckelburg írta „Kindesmordjustiz und Strafrecht unter Goethe” címmel és ez a kis tanulmány pontos levéltári kutatások alapján bebizonyította, hogy Goethe másként írt és másként cselekedett. Goethe a miniszter, nem követte Goethe a költő tanításait.

Goethe Sachsen Weimar uralkodó fejedelmének, Károly Ágostnak a minisztere volt és arról pontos adatok tanúszkodnak, hogy szava a fejedelem előtt döntő volt. Most bebizonyítják, hogy Goethe amikor a fejedelem egy halálraítelt megkegyelmezésénél éppen Goethe-től várta az élet-halál kérdésében a döntő szót, Goethe ezt a szót nem mondotta ki.

Egy szegény, esett lány (1783) meggyilkolta a gyermekét. A bíróság halálra ítélte és Károly Ágost, aki akkor még alig húszéves és nagyon jólelkű fejedelem volt, nem akarta aláírni a halálos ítéletet. Két minisztere hosszú és részletes jogi indokolásban magyarázta meg, hogy a törvények szerint miért szükséges a halálos ítélet végrehajtása. A fejedelemnek ez nem volt elég, ráírta az aktára, hogy Goethe véleményét is tudni akarja. Az akta azután tovább elmondja ezt a drámát. Goethe két szót írt minisztertársának a halálos ítéletet sürgető véleménye alá: „Auch ich” (Én is). Még csak meg sem indokolta véleményét, talán illetlenségnek tartotta volna minisztertársainak tudós magyarázatai után ennél a két végzetes szónál többet leírni.

A szerencsétlen lányt Weimar piacán lefejezték.

Gyermekgyilkosságért nem lehetett kegyelem és nem lehetett enyhítő körülmény. Goethe miniszter véleménye szerint sem. Pedig ugyanez a Goethe írta azt a megrázó börtönjelenetet, amelyben a gyermekgyilkos Margit a vesztőhelyről fantáziál halálrettegésében és Goethe, aki ezt a két szót leírta, ő írta azokat a csodálatos sorokat is,

amelyek arról az emberről szólnak, aki még soha könnyek között nem ette kenyérét.

Goethe a költő és Goethe az ember két különböző lélek. A költő eget ostromló titán, az ember a frankfurti házban született patrioius, aki csak a fejedelmi paloták parkettjén érzi jó magát és akiről Beethoven azt jegyezte meg, hogy nagyon boldog volt, ha hajlongásait a világ hatalmasai észre vették.

Goethe kortársai között többen feljegyezték, hogy a nagy költő hideg számítású és önző ember volt. Adatokkal bizonyították ezt az állítást. Ottiliához és Stein fővadászmester feleségéhez való viszonyára hivatkoztak. Más adatok is vannak. Fia, Goethe August beleszeretett egy polgárlányba, Goethe az újnemes, akinek címerlevelén még alig száradt meg a festék, megtagadta a beleegyezését ahhoz, hogy a fia, aki apja protekciója következtében már igen fiatalon tanácsos volt, rangján alul nősüljön és rangbeli, előkelő családból való feleséget szerzett fiának. Ez a házasság nagyon szerencsétlen volt és a fiatal Goethe ivásban keresett feledést. Fiatalon végzett vele az alkohol.

Goethe műveiben: szív és ész. Az életben csak ész. Nincsen olyan cselekedete, amelyből arra lehet következtetni, hogy a legcsekélyebb megérzése is lett volna a tömegek szenvedései iránt, pedig a Fauszt egyes részei a nagy mindeneket átfogó emberszeretnek megnyilatkozásai. Az életben azonban nem ismer-te az emberszeretet fogalmát.

Az emberek fölött állott. Az olimposinak nevezték már kortársai és amint a görög mithosz szerint az olimposi istenek sem érthették meg az emberek szenvedését, az olimposi Goethe sem érezhetett az emberekkel.

Az életnek elkényeztetett kegyence volt, Frankfurt egyik leggazdagabb patricius családjának volt a fia. A mékülözéseket sohasem próbálta, kudarc sohasem érte. Fiatalon már híres ember, harminc éves korában már miniszter, késő aggkoráig boldog és megelegedett ember, alkotó, teremtő zseniállás.

Nem volt közössége az emberekkel. Talán senki annyira nem ismerte az emberi lelket és talán senki nem tudta megrázóbban megírni az emberi lélek gyötrődéseit, de talán senki nem törődött olyan keveset az emberek szenvedéseivel, mint Goethe.

Kétlelkű ember volt. Vagy csak zseni. Egy mondasát jegyeztek fel, amely egészen ijesztő megvilágításban tünteti

fel ezt a titokzatos lelket:

„Wenn von Zeit zu Zeit eine gehaengt wird, so geht alles übrige seinen herrlichen gang” (Ha olykor olykor egyet felakasztanak, aztán minden nagyszerűen megy tovább).

Ezt Johann Wolfgang Goethe mondta, ugyanaz, aki a Fausztot megírta.”

S ha most azt kérdezed: írót-e Havas Károly? — azt kell mondanom az volt! Nemcsak azért, mert a kétszillagos cikkek sokszor irodalmi ismertetések voltak, hanem azért is, mert szigorú esztétikai szabály szerint alkotott és írásaiból kitűnően megtanulhatta mindenki — írómber — a mértéktartást, fordulatoságot, helyes irodalmi lélegzetvételt. Író volt ezenfelül is — szeretett kirándulni szepirodalmi mezőkre — néhány regényt is írt, nem az akkori átlag alatt. Csakhogy ezeket is (bármilyen furcsán hangzik, ott „diktálta”, ott mondta gépbe fejezetről-fejezetre megtárgyalva előbb a gépírónővel, hogy ez vagy az az alakja régen volt-e már szímen, mert ha nem, akkor ma jöhet! Regényt írt egy régi szabadkai házról, a város egyik legrégebb épületéről, annak lakóiról, ahogy az embersorsok a „partájok” a régi házban cserélődtek, és volt valami dospassosi soksikúság abban, hogy a cselekményt bonyolította és fejlesztette... Ez a regénye a folytatásos újságregények sorsára jutott és alig hiszem, hogy könyvalakban megjelent. Viszont — könyv lett az újságcikkeiből, s ez a gyűjtemény így fennmaradt. Ránkmaradt néhány fiatalabbkori műve is.

Sokszor állt támadások központjában — több ízben éppen a HÍD hasábjain számoltak le halogatót, mindent kiegyenlítő és kiegyenlítést kereső hangjával — különösen a spanyol forradalom napjaiban, de később is. Fantasztikus politikai és világnézeti ekvilibrizmusokat kísérelt meg olykor cikkeiben... végeredményben azonban akkortájt mások is beleestek ebbe a hibába. nálánál keményebb világnézettel és életfelfogással. Irodalmi hatása jelentős volt, mint a NAPLÓ irodalmi mellékletének szerkesztője sok éven át bizonyos tehetségfelfedező szerepet is betöltött, hozzájárult két szembenálló irodalmi tábor kiegyenlítéséhez és aktív része volt abban, milyen irodalmi olvasmányhoz jutott a polgár és sok munkás is a két háború közötti időszakban egészen 1941 ápriliséig.

1944-ben, amikor mint deportáltat vagonba rakták, megmérgezte magát.